
УДК 347.1

В. Г. ЖОРНОКУЙ,

*викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА УЧАСТІ В УПРАВЛІННІ ГОСПОДАРЬКИМ ТОВАРИСТВОМ

На підставі норм чинного законодавства та аналізу правової доктрини зроблено спробу з'ясування сутності правової природи права участі в управлінні господарським товариством.

Цивільним законодавством (ст. 1 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) України [1]) регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Здавалось би, наведене положення є аксіомою, закріпленою в нормах чинного законодавства, але останнім часом воно дедалі частіше піддається критиці в контексті розширення предмета законодавчого забезпечення. Особливо гостро точаться дис-

кусії між представниками цивільно-правової та господарсько-правової шкіл стосовно доцільності включення корпоративних відносин до предмета регулювання цивільного законодавства. Відстоюючи позицію віднесення відповідних відносин до предмета регулювання саме цивільного законодавства [2], вважаємо за доцільне розглянути правову природу права участі в управлінні господарським товариством як самостійного немайнового корпоративного права.

Актуальність вибору відповідної проблематики викликана різними підходами як у чинному законодавстві, так і в наукових колах¹ до з'ясування правової природи корпоративних прав взагалі та кожного окремого права чи правомочності безпосередньо. З огляду на це об'єктом дослідження обране право на участь в управлінні господарським товариством як основа права участі у товаристві (ст. 100 ЦК України).

Метою статті є з'ясування правової природи права участі в управлінні господарським товариством.

Поняття корпоративних прав повинно виходити із сутності корпоративних відносин, як відносин щодо участі в товаристві. З цього випливає їх розуміння як прав, пов'язаних з участю у товаристві [8, с. 46]. Виходячи з того, що участь у товаристві може бути майновою і немайновою, виникають різні корпоративні права. На думку Ю. С. Поварова [9, с. 315], залежно від наявності (відсутності) економічного змісту права акціонерів можна поділити на майнові (право на дивіденд, право на отримання майна під час ліквідації товариства, переважні права, право на викуп акцій тощо) і немайнові (право на участь в управлінні, право на інформацію тощо). Це зумовлює складний характер цих прав: вони складаються з певного набору «елементарних» прав. Така властивість корпоративних прав виявляється в їхній назві, оскільки вживається форма множини. Відтак, комплексний характер корпоративних прав у літературі не заперечується. До них відносять різні за змістом складові («елементарні» частини (права), які класифікують на майнові і немайнові. При цьому до останніх відносять право на управління справами товариства та право на отримання інформації про діяльність товариства [10, с. 127; 11, с. 580]. Слід звернути увагу на те, що класифікації прав учасників (акціонерів) господарських товариств покликані сприяти кращому з'ясуванню природи суб'єктивних прав відповідних осіб, що неминуче перетинається з питаннями їх здійснення.

Як зазначає І. С. Шиткіна [12, с. 30], корпоративні правовідносини є окремою групою врегульованих правом суспільних відносин, яка не підлягає «вписанню» в традиційну класифікацію цивільно-правових відносин. Класичному розумінню зобов'язальних прав суперечать: немайновий характер низки прав учасників (акці-

онерів) господарського товариства; виникнення та (або) реалізація багатьох прав учасника (акціонера) на підставі рішень органів управління господарського товариства, яким останній повинен підкоритися; можливість участі учасника (акціонера) у процесі формування волі так званої зобов'язаної особи – господарського товариства. Корпоративні правовідносини є комплексними правовідносинами, що є сукупністю майнових і тісно пов'язаних із ними немайнових – організаційно-управлінських – відносин.

Специфіка немайнових корпоративних прав полягає не лише в їх протиставленні майновим правам учасників господарських товариств, але й в особливостях здійснення та оборотоздатності. Немайнові корпоративні права в господарських товариствах відрізняються за складом (можуть бути взагалі відсутні або обмежені) та за змістом. Так, вкладники командитного товариства мають лише майнові корпоративні права і не мають більшості немайнових (не мають права брати участь в управлінні справами такого товариства) (ст. 136, 137 ЦК України, статті 79, 81 Закону України «Про господарські товариства» [13]). Обмежені немайнові корпоративні права мають власники привілейованих акцій: вони мають право голосу лише у випадках, передбачених законом та статутом акціонерного товариства (далі – АТ) (ч. 4 ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства» [14]). Однак у цивілістичній науці не існує єдиного підходу до з'ясування правової природи права участі в управлінні господарським товариством.

Зокрема І. Т. Тарасов [15, с. 417–425] досліджує немайнові права, значення яких часто ігнорувалося спеціалістами у галузі акціонерного законодавства, як самостійні. Перш за все це стосується права на участь в управлінні товариством, у змісті якого науковець виділяє правомочності з голосування на загальних зборах акціонерів, з обрання до органів управління товариства, зі скликання зборів акціонерів. Підтримує позицію І. Т. Тарасова й М. М. Агарков, відокремлюючи право членства в АТ (*право на участь в управлінні в нашому розумінні* – виділено нами – В. Ж.) як ключове у системі прав акціонерів, не відносячи його ні до речових, ні до зобов'язальних [16, с. 175]. Таким чином, можна стверджувати, що вченими надається самостійність відповідному праву в структурі цивільних прав.

У цивілістичній науці (О. Б. Бабаєв [17, с. 7]) також отримала розвиток думка про те, що право на участь у формуванні волі юридичної особи є секундарним, оскільки секундарно-управленому суб'єкту (акціонеру, члену наглядової ради, члену колегіального виконавчого

¹ Як єдності корпоративного права з його складовими – правомочностями [3; 4; 5] та як множинності прав [6; 7].

органу, одноосібному виконавчому органу) протистоїть зв'язаність юридичної особи волевиявленням іншої особи.

Крім того, існує й третя точка зору (В. В. Долинська [11, с. 580–581]), за якою немайнові відносини в акціонерному праві традиційно не мають самостійного характеру і не наділені ніякою специфікою, що зрозуміло вже з одного переліку об'єктів – нематеріальних благ. Свою точку зору науковець обстоює тим, що термін «немайновий» не має позитивного змісту. Ні наука, ні практика не можуть задовольнятися обмеженою односторонньою інформацією негативного характеру. Вони вимагають, щоб явище (в даному випадку – право) було окреслене якими-небудь позитивними ознаками. Однак наукова позиція В. В. Долинської [18, с. 120] з часом стає дещо суперечливою. Зокрема науковець зазначає, що майнові корпоративні права, котрі розглядаються деякими вченими [19, с. 27; 20, с. 138] як самостійні суб'єктивні права (відмінні від права на управління), є «беззмістовними» (оскільки правомочність вимагати виплати дивідендів відповідно до теорії «подвоєння» акціонерних прав не входить до змісту корпоративних правовідносин). Відтак межа між корпоративним правом на дивіденд і правом на участь в управлінні є слабо помітною.

Немайнові права опосередковують немайнову участь учасників господарських товариств у їх діяльності. Оскільки господарські товариства є різновидом підприємницьких товариств, основною метою діяльності яких є отримання прибутку, остільки немайновим правам їх учасників, на думку Д. В. Ломакіна [21, с. 363], відводиться другорядна роль порівняно з майновими правами, хоча в науці цивільного права існує доволі жорстка протилежна точка зору [22, с. 16], за якою корпоративні відносини мають виключно майновий характер. Це підтверджується тим, що немайнові відносини, які входять до предмета цивільного права, мають особистий характер, тобто іншу правову природу. Корпоративні ж права за загальним правилом не мають особистого характеру, тобто не пов'язані з особою володільця вказаних прав. Однак А. А. Зурабян (автор наведеної думки), напевне, не враховує, що при аналізі немайнової природи корпоративних прав зазначається, що термін «немайновий» при цьому вживається як антипод «майновим» правам, тобто немайнові права – це права, які не мають майнового змісту.

Аналіз немайнових прав акціонера, у тому числі права акціонера на участь в управлінні справами АТ, дозволяє окреслити такі вихідні положення: акціонер не володіє «особистими

немайновими правами»; для позначення групи прав, які належать акціонеру нарівні з майновими, коректно вживати поняття «немайнові права», оскільки під особистими немайновими правами цивільно-правова доктрина розуміє невідчужувані, абсолютні права, що не мають майнового змісту, нерозривно пов'язані з фізичною особою – носієм цих прав. Можна погодитись з думкою А. М. Ерделевського [23, с. 70], який вважає, що немайнові права акціонера є відносними (праву акціонера відповідає обов'язок певної особи – самого АТ) і відчужуваними (з переходом права власності на акцію відбувається перехід до нового власника всіх прав, що посвідчуються акцією).

Особисті немайнові права традиційно розуміють у науці як невідчужувані і непередавані, як права, що нерозривно пов'язані з особистістю їх носія. У наш час відповідний підхід отримав закріплення на рівні закону (ст. 269 ЦК України). Очевидно, що немайнові права учасника (акціонера) у складі частки у статутному капіталі можуть бути передані іншим особам. Разом із тим особливе значення, що надається ЦК України категорії «немайнові права», у силу якого вони ототожнюються з особистими немайновими правами, не повинно, на нашу думку, призводити до відмови від вживання відповідного позначення стосовно такого права як право на участь в управлінні діяльністю.

Не перешкоджає кваліфікації досліджуваного права як немайнового і:

1) його тісний зв'язок з майновими правами, оскільки він не «відмінняє» відокремленого, автономного існування права на управління товариством, що має власний зміст, умови і форми здійснення;

2) майновий характер наслідків його порушення, оскільки майнові санкції можуть мати місце під час порушення як майнових, так і немайнових прав.

Варто врахувати, що немайнові корпоративні права учасників (акціонерів) господарських товариств, окрім їхнього основного призначення – опосередкування немайнової участі у діяльності господарського товариства, є гарантією дотримання майнових прав вказаних осіб. С. С. Кравченко [24, с. 8] звертає увагу на тісний зв'язок права на участь в управлінні товариством з майновими правами. Це обумовлене тим, що управління покликане вирішити основне завдання – так організувати діяльність, аби товариство ефективно здійснювало свої повноваження власника, прибутково діяло і тим самим забезпечувало прибутковість майнових прав учасників (акціонерів). Відтак, варто зважити на те,

що доцільно визнати існування немайнових прав, які не мають особистого характеру.

Крім наведеного, в юридичній науці існує думка про те, що всі права учасників (акціонерів) безпосередньо або опосередковано пов'язані з майном. Право на участь в управлінні господарським товариством є цінним для учасника (акціонера) не саме собою, а у силу можливості визначення його діяльності і отримання в кінці кінців більшого прибутку. В цьому аспекті ми повністю погоджуємося з позицією Д. В. Ломакіна [21, с. 167], який указує, що навряд чи можна погодитися з авторами, які вбачають у праві на управління діяльністю товариства або в його окремих правомочностях майнову природу. Наприклад, О. М. Решетіна [25, с. 24] робить висновок про те, що оскільки право голосу можна розглядати як форму розпорядження акцією, то таке немайнове право перетворюється на майнове. Не вдаючись до подробиць та особливостей можливості «перетворення» прав, зазначимо, що так зване право голосу не є формою розпорядження акцією як цінним папером. Беручи участь у голосуванні на загальних зборах учасників (акціонерів), особа не розпоряджається акцією, а здійснює посвідчені нею права. Правомочність на участь у голосуванні, так само як і право на участь в управлінні діяльністю товариства, сама по собі позбавлена майнового змісту і не є майновою складовою останнього.

Право на участь в управлінні мають усі учасники господарських товариств (за винятком вкладників у командитних товариствах). Реалізовувати дане право всі учасники можуть лише в загальних зборах, оскільки участь в інших органах товариства братимуть тільки ті з них, які були обрані до них [24, с. 11]. Відтак можна зауважити, що право участі в управлінні господарським товариством – це право, яким охоплюється участь у роботі загальних зборів учасників, можливість бути обраним до складу інших органів товариства та брати участь в їх діяльності. Фактично можна дійти висновку про складну структуру суб'єктивного права участі в управлінні господарським товариством. Воно складається з низки правомочностей, які так чи інакше пов'язані з процедурою підготовки і проведення загальних зборів учасників (акціонерів) господарського товариства.

По-перше, воно включає правомочність на участь у підготовці до проведення загальних зборів учасників (акціонерів). Така участь може бути виражена як у внесенні питань до порядку денного загальних зборів, так і у висуненні кандидатів до органів управління та інших органів господарського товариства.

По-друге, суб'єкти досліджуваного права можуть брати участь у загальних зборах учасників (акціонерів) господарського товариства (ст. 10 Закону України «Про господарські товариства»). У свою чергу, реалізація відповідної правомочності в АТ має певні передумови: для проведення загальних зборів акціонерів з метою визначення суб'єктного складу названої правомочності наглядова рада складає список осіб, які мають право на участь у загальних зборах (ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства»).

По-третє, до складу права на управління господарським товариством входить правомочність голосувати за всіма питаннями порядку денного загальних зборів учасників (акціонерів) товариства (ст. 60 Закону України «Про господарські товариства», ст. 42 Закону України «Про акціонерні товариства»), якщо обмеження з цього приводу не встановлені чинним законодавством (наприклад акціонери – власники привілейованих акцій наділяються правом голосу відповідно до ч. 5 ст. 26 Закону України «Про акціонерні товариства»).

По-четверте, право на участь в управлінні господарським товариством містить у собі правомочність вимагати проведення позачергових загальних зборів учасників (акціонерів) господарського товариства (ст. 61 Закону України «Про господарські товариства», ст. 47 Закону України «Про акціонерні товариства»).

Існує думка, що право на управління – це право абсолютного типу, яке за наявності встановлених законом умов повинно реалізовуватися учасником як управненою особою, якій ніхто не може без законних підстав чинити перешкоди у здійсненні цього права [26, с. 4]. Є. О. Суханов [27, с. 41], у свою чергу, обстоює протилежну позицію і характеризує досліджуване право як відносне. Права акціонерів як похідні від участі в АТ є відносними, оскільки завжди вимагають активних дій від товариства, тобто здійснюються у формі реалізації правомочностей вимоги, правомочностей на чужій дії.

На підставі викладеного вважаємо, що право участі в управлінні господарським товариством є самостійним немайновим корпоративним правом, яке має власну структуру (складається з низки правомочностей). За правовою природою воно є відносним, оскільки чітко визначено коло суб'єктів, які володіють ним, і прав, які протистоять йому та зобов'язальним, тому що управненій особі кореспондує обов'язок товариства не порушувати його і своєчасно інформувати про можливість здійснення шляхом активних дій.

Список використаної літератури

1. Цивільний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
2. Жорнокуй В. Г. Корпоративні відносини як складова предмету цивільного права / В. Г. Жорнокуй // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 19–22.
3. Корпоративне управління : монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова ; за ред. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : Право, 2007. – 500 с.
4. Луць В. В. Акціонерне право : навч. посіб. / В. В. Луць, Р. Б. Сивий, О. С. Яворська ; за заг. ред. В. В. Луця, О. Д. Крупчана. – К. : Ін Юре, 2004. – 256 с.
5. Корпоративне право України : підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко [та ін.] ; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
6. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.
7. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Кравченко С. С. – К., 2007. – 213 с.
8. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах : монографія / В. М. Кравчук. – Л. : Край, 2009. – 464 с.
9. Поваров Ю. С. Акционерное право России : учебник / Ю. С. Поваров. – М. : Высш. образование ; Юрайт-Издат, 2009. – 660 с.
10. Спасибо-Фатєєва І. В. Акционерные общества : корпоративные правоотношения / І. В. Спасибо-Фатєєва. – Харьков : Право, 1998. – 256 с.
11. Долинская В. В. Акционерное право : основные положения и тенденции : монография / В. В. Долинская. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 736 с.
12. Корпоративное право : учеб. для студ. вузов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / отв. ред. И. С. Шиткина. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 648 с.
13. Про господарські товариства : закон України від 19 верес. 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
14. Про акціонерні товариства : закон України від 17 верес. 2008 р. № 524-VI // Урядовий кур'єр. – 2008. – 29 жовт. – № 202.
15. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов. – М. : Статут, 2000. – 666 с.
16. Агарков М. М. Основы банковского права. Учение о ценных бумагах : курс лекций / М. М. Агарков. – 2-е изд. – М. : БЕК, 1994. – 350 с.
17. Бабаев А. Б. Проблема секундарных прав в российской цивилистике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / А. Б. Бабаев. – М., 2006. – 157 с.
18. Долинская В. В. Миноритарные акционеры: статус, права и их осуществление / В. В. Долинская, В. В. Фалеев ; отв. ред. В. В. Долинская. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 240 с.
19. Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение / Д. В. Ломакин. – М. : Спарк, 1997. – 156 с.
20. Белов В. А. Хозяйственные общества / В. А. Белов, Е. В. Пестерева. – М. : ЮрИнфоР, – 2002. – 336 с.
21. Ломакин Д. В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах / Д. В. Ломакин. – М. : Статут, 2008. – 511 с.
22. Зурабян А. А. Корпоративные правоотношения как вид гражданских правоотношений : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / Зурабян А. А. – М., 2008. – 32 с.
23. Эрделевский А. М. О защите личных неимущественных прав акционеров / А. М. Эрделевский // Хозяйство и право. – 1997. – № 6. – С. 69–74.
24. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. С. Кравченко. – К., 2007. – 18 с.
25. Решетина Е. Н. Правовая природа корпоративных эмиссионных ценных бумаг / Е. Н. Решетина. – М. : Городец, 2005. – 160 с.
26. Лапач В. Доля в уставном капитале как имущество / В. Лапач // ЭЖ – Юрист. – 2005. – № 28. – С. 4–11.
27. Гражданское право : учеб. для вузов : в 4 т. Т. 1. Общая часть / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 720 с.

Надійшла до редколегії 28.10.2011

**ЖОРНОКУЙ В. Г. ПРАВОВАЯ ПРИРОДА УЧАСТИЯ В УПРАВЛЕНИИ
ХОЗЯЙСТВЕННЫМ ОБЩЕСТВОМ**

На основании норм действующего законодательства и анализа правовой доктрины осуществлена попытка установить сущность правовой природы права участия в управлении хозяйственным обществом.

**ZHORNOKUI V. LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO PARTICIPATE IN THE
ADMINISTRATION OF THE ECONOMIC COMPANY'S BOARD**

On the basis of the legislation in force and the analysis of legal doctrine is realized an attempt to determine the essence of legal nature of the right to participate in the administration of the economic company's board.